

Michail Lermontov

DEMONEN

*Översättning Lasse Zilliacus
Förord Kristina Rotkirch*

ERSATZ

© Översättning Lasse Zilliacus 2013
© Förord Kristina Rotkirch 2013
© Ersatz, Stockholm 2013
Originalets titel Демон
Översättning från ryska Lasse Zilliacus
Korrekturläsning Ola Wallin
Omslag Håkan Liljemärker
Grafisk form & sättning Ola Wallin
Tryck Spindulys, Litauen 2013
ISBN 978-91-86437-32-9

Diktcitaten på s. 9 och 11f är översatta
av Rafael Lindqvist och Lasse Zilliacus

Boken är framtagen med finansiellt stöd
från Vera Sagers stiftelse

www.ersatz.se

Kristina Rotkirch | *Förord* 7

Демон 18

Demonen 19

Lasse Zilliacus | *En bergsbestigares tankar* 121

SOM en meteor dök Michail Lermontov plötsligt upp på Rysslands litterära himmel för att sedan lika plötsligt försvinna. Han var bara tjugosex år gammal och allt tydde på ett fortsatt lysande författarskap när han 1841 sköts ihjäl i en duell. Idag är han ändå en fixstjärna, tätt intill Pusjkin, som påverkat den ryska litteraturens utveckling och som framför allt upplevs som en levande klassiker.

Hur kommer det sig då att Lermontov är ett nästan okänt namn utanför Ryssland? Till stor del måste det, ironiskt nog, bero på att han är så suverän som poet. Det blixtrar kring hans rader, men det som är glasklart, skarpt och spirituellt på ryska blir lätt småsött och trivialt när det kläms in i meter och rim på andra språk.

Så småningom håller det i varje fall på att ljusna för Michail Jurevitj inom det svenska språkområdet. I *Rysk dikt* bjöd Hans Björkegren och Lars Erik Blomqvist på fina Lermontovtolkningar och för några år sedan gav Lasse Zilliacus ut *Lermontov och Novisen*, en bok som dels rymmer en ingående och livfull presentation av själve Lermontov, dels dikten om en bortrövad kaukasisk pojke som växer upp i ett kloster, detta på en flytande och till synes mödölöst okonstlad vers. Och nu har Zilliacus gett sig i kast med *Demonen*, ett centralt verk i Lermontovs författarskap som fått återklang på många håll inom rysk kultur.

Lermontov var född 1814 och uppfostrad av »den mest berömda mormodern i rysk litteratur«, den aristokratiska, charmerande och viljestarka Jelizaveta Arsenjeva. Tack vare sin förmögenhet kunde hon mer eller mindre köpa sig till vården av den tidigt moderlöse Michail vars far var en fattig och skuldsatt officer. Hon gjorde allt för sin dotterson – han sov i hennes rum och när han blev sjuk fick tjänstefolket ledigt för att be för hans hälsa. Till godset Tarchany sydost om Moskva kallades de bästa hemlärare och Michail läste redan tidigt sin favorit Byron i original.

Var det kanske denna uppfostran som gjorde att den för Lermontovs generation typiska kluvenheten blev särskilt tydlig hos honom? Åtminstone förvånade han vänner och bekanta genom sina till synes helt oförenliga egenskaper. Han kunde vara odrägligt självcentrerad och överlägsen, grovt oartig och benägen för plumpa skolpojkskämt. Hans skarpa tunga levererade sarkastiska elakheter och han gjorde sig lätt lustig på andras bekostnad (vilket senare skulle leda till den ödesdigra duellen). Och samtidigt var han en kärleksfull dotterson, en glad sällskapsmänniska och en trogen och empatisk vän.

Redan som femtonåring skrev han i en dikt »Jag börjat tidigt, tidigt blir mitt slut« och han kunde tala om sin förtida död som en befrielse ur »ett enkelt och dumt skämt«.

Han trivdes inte med sig själv, han vantrivdes än mer med sin tid och sitt samhälle, detta samtidigt som han njöt av allt det goda hans stånd förde med sig och var mån om sin ställning och sitt rykte i socie-

teten. Även hans dag var uppdelad i två: han skrev om förmiddagarna och ju mera seriöst han arbetade, desto vildare blev upptågen senare på dagen.

Detta var mitt under en av Tsarryslands mörkaste tider. Redan som tolvåring hade Lermontov förstått vad som skedde då Nikolaj I blodigt slog ner dekabristupproret och själv skulle han senare i livet upprepade gånger få känna av den hårda regimen och dess censur. Den första konfrontationen kom med dikten *Poetens död* (1836) där den djupt indignerade Lermontov beskyllde de reaktionära kretsarna för att ha medverkat till Pusjkins tragiska slut.

*... ni snikna hord, som armbågas kring tronen –
ni slaktar Snille, Ryktbarhet och Frihet!
Ni hukar ängsligt under lagens halmtak
och trampar rätt och sanning djupt i träcken!
Ni lastens gunstlingar! En rättvis Gud
skall slå er med sin vrede! ...*

Vid den tiden var Lermontov redan känd som poet i en trängre krets, men nu blev han med ett slag berömd. Dikten spred sig som en löpeld genom avskrift på avskrift och nådde även fram till tsaren. Följden blev arrestering, förhör och förpassning till ett dragonregemente i Kaukasus. Men det blev inga strider för den upproriske poeten utan ett drygt år av kurorts- och sällskapsliv i Pjatigorsk och Tbilisi vilket också måste ha medgett arbetsro. För när Lermontov återvände till Petersburg var han färdig för två av sina viktigaste verk, romanen *Vår tids hjälte* och en ny version av den långa dikten *Demonen*.

Den fallne ängeln är en hjälte i den romantiska traditionen som tidigt fascinerade Lermontov. Redan som fjortonåring skrev han det första utkastet till sin dikt *Demonen* som han sedan arbetade på under hela sitt korta liv. Det blev inalles åtta versioner av dikten om den fridlöse Demonen, han som är dömd att i all evighet ensam sväva mellan himmel och helvete, förtärd av människohat och världsförakt.

Det fanns mycket som appellerade till Lermontov i Demonens väsen – trotsset, frihetslängtan, övermodet. »Mot stormar älskar jag att spjärna« säger Demonen och Lermontov låter honom ösa sitt förakt över en värld där det är så lätt att ingjuta ondska. Själv är Demonen »kunskapens kung, frihetens fader«, en upprorisk ande som sätter sig upp mot världsordningen trots att han är dömd att misslyckas.

Redan diktens allra första rad: »Demonen, utstött och förskjuten« – en rad som Lermontov bevarade oförändrad genom alla versioner, anger en förtvivlan som ondskan inte lyckats fördriva. Demonen, den fallne ängeln, förblir en dubbelnatur. Han har bevarat något av det himmelska inom sig: vid sidan av sitt hatiska förakt känner han ensamhet och sorg, och så plötsligt kärlek när han ser en ung kvinna dansa.

Det var först när Lermontov återvände från förvisningen och 1838 färdigställde den sjätte versionen av dikten som Kaukasus kom in i bilden. Tidigare hade dikten utspelat sig på en obestämd plats, men nu blev scenen Kaukasus med dess

natur, dess seder och människor. Istället för en blek namnlös nunna uppenbarade sig den levnadsglada georgiskan Tamara, vars far Gudal rustar till dotterns bröllop. Det är när Tamara dansar i väntan på sin fästman som Demonen ser henne och grips av en ny förhoppningsfull känsla. Skulle det kanske ändå finnas en väg tillbaka till en svunnen lycka?

Många år tidigare hade Lermontov sänt den första versionen av *Demonen* till sin egen ungdomskärlek Varvara Lopuchina och nu sände han henne också den nya versionen trots att hon hade gift sig och gått honom förlorad. Men Kaukasus, »dena himmelskt sköna värld«, hade förblivit sig lik för honom.

Det finns väl ingen annan som fört ett landskap så djupt in i sitt författarskap som Lermontov. Han lät sig adopteras av bergen, sades det om den föräldralöse Michail. Så var han också bara tre år gammal när hans mormor för första gången tog honom med på den långa och farofyllda resan till Kaukasus. Det skulle bli många resor och det var till Kaukasus Lermontov längtade när han under skoltiden bodde i Moskva och senare i S:t Petersburg, »en trång fransk trädgård«. I ett brev till vännen Svjatoslav Rajevs kij berättar Lermontov hur han till häst och fots tagit sig upp till det snötäckta berget Krestovajas topp varifrån man ser halva Georgien, och han fortsätter:

... jag kan inte ens försöka beskriva den sant häpnadsväckande känslan; för mig är bergsluften ren balsam; åt helvete med all nedstämdhet, du känner hjärtat slå och lungorna andas djupt och kan inte

önska dig något annat, du skulle kunna sitta där och titta hela ditt liv...

Samma hänförelse andas i Lermontovs betagande skildring av det kaukasiska bergslandskapet i *Demonen*, en skönhetsyn som dock lämnar den fallne ängeln kall. För Lermontov var Kaukasus ändå mer än sublim natur. Han hade studerat islamisk kultur och filosofi, han intresserade sig aktivt för traktens historia och etnografi. Dessutom hörde Lermontov till de första som uppmanade sina landsmän att inte stirra sig blinda på Europa utan vända sig mot Asiens oupptäckta andliga rikedomar. När han så beskriver Tamaras dans, fadern Gudals hus eller fästmannen Sinodals karavan är det på egen kunskap han bygger.

För Lermontov blev det ryska erövringskriget en personlig och konfliktfylld tragedi. Just för honom hade Kaukasus genom åren varit en källa till förnyelse och kreativitet. Och även om han liksom Pusjkin i romantikens anda också utnyttjade det mäktiga sceneriet för att spegla sin egen spleen och samtidens fåfänglighet, skrev han om människorna där och om deras muslimska tro med intresse och respekt.

*O Kaukasus, du fjärran land
Du hem för enkel frihetshåg,
Med ofärd är du fyllt till rand
Och blodbestänkt av krigets våg!*

I den långa ungdomsdikten *Izmail-Bej* skildrar Lermontov ryssarna som vandaler: de bränner byar, de våldtar, de dödar barn och åldringar. Det är ett Ryssland som inte civiliserar utan förgör. När sedan Lermontov som rysk officer kom att delta i hårda strider, utmärkte han sig genom sitt mod och hoppades på att bli belönad av tsaren. Och samtidigt kan Lermontov skriva, som i dikten *Valerik*, hur han efter en strid tillsammans med en tjetjen ser ut över förödelsen på slagfältet medan Kaukasus snötäckta bergstoppar reser sig bakom dem och understryker deras känsla av förtvivlad meningslöshet.

Den känslan återkommer i *Demonen* även om kampen mellan ont och gott där lämnat slagfältet för människosjälen. Spår av den kampen kan skönjas inom *Demonen* själv som ju inte helt lyckats dränka sina mänskliga känslor i ondska. I *Demonens* dubbelnatur fann Lermontov ett uttryck för sin egen konfliktfyllda personlighet, sin olyckliga kärlek, sin upproriskhet, sitt förakt för samtiden. Han snuddar också vid frågan om det ondas möjlighet i Guds skapelse, men det är Kaukasus som ger dikten dess kosmiska dimensioner. Och det är genom förankringen i Kaukasus som dikten trots sin tidstroget romantiska atmosfär blir så konkret sensuell.

Demonen blev tidigt känd, dikten cirkulerade i salongerna och Lermontov hoppades att den skulle ges ut. Så omarbetade han också slutet i en mera försonligt religiös riktning, men det hjälpte inte. Censuren kan dessutom ha haft invändningar mot diktens starka erotiska laddning – *Demonen* kan

mycket väl läsas som en handbok i förförelsens höga konst. En lika stormande och vältalig vädjan om kärlek som den Demonen riktar till Tamara i hennes klostercell får man söka efter i världslitteraturen.

Själv fick Lermontov aldrig se den dikt som han arbetat på under praktiskt taget hela sitt liv i tryck. För Nikolaj I var han en besvärlig upprorsmakare som fick tsarens yngre bror, storfursten Michail, att undra: »Från Italien har vi fått Belsebub, från England Lucifer, från Tyskland Mefistofeles och nu har det dykt upp en rysk Demon, orenhetens andar har alltså kommit till oss. Jag kan bara inte förstå: är det Lermontov som skapat den onda anden eller den onda anden som skapat Lermontov?»

Idag är *Demonen* en av den ryska litteraturens mest älskade dikter som har inspirerat ett otal ryska författare, konstnärer och kompositörer. När Anton Rubinstein 1871 valde *Demonen* som utgångspunkt för sin opera med samma namn, fick även han känna av censuren: det dröjde hela fyra år innan uruppförandet fick äga rum på Mariinskij i S:t Petersburg. En annan som fängslades av Lermontovs demon var den populära sångerskan Lidija Ruslanova som tog raderna *Jag färdas ovan månens skära/ och under haven vitt och brett/ jag ger dig allt du kan begära* – ur förförelsescenen och satte in dem i folksången *Förtrollande ögon*. Inom litteraturen vimlar det av allusioner till dikten, så har till exempel Boris Pasternak skrivit en dikt *Till demonens minne*.

Och den som har sett Michail Vrubels *Demoner* i Tretiakovgalleriet i Moskva glömmer dem inte. Det

är två stora intensiva dukar som mer än några andra visuella tolkningar skapat bilden av Lermontovs demon. Vi ser honom först som en vacker, sorgset världsföraktande yngling och senare som en högmodig varelse, förvriden av sitt raseri.

Precis som Lermontov arbetade Vrubel under långa perioder med sin demon och det var också genom *Den sittande demonen* (1890) han fick sitt genombrott. När Vrubel många år senare, märkt av mental ohälsa, återkom med *Den slagne demonen* (1901) kunde han inte lämna sin tavla ens när den redan visats för publik. Gång på gång återvände han till duken för att måla demonens ansikte på nytt.

HELSINGFORS, 7 JANUARI 2013

Kristina Rotkirch

ДЕМОН.

DEMONEN.

часть I.

FÖRSTA DELEN.

1. Печальный Демон, дух изгнания,
Летал над грешною землей,
И лучших дней воспоминанья
Пред ним теснились толпой;
Тех дней, когда в жилище света
Блистал он, чистый херувим,
Когда бегущая комета
Улыбкой ласковой привета
Любила поменяться с ним,
Когда сквозь вечные туманы,
Познания жадный, он следил
Кочующие караваны
В пространстве брошенных светил;
Когда он верил и любил,
Счастливый первенец творенья!
Не знал ни злобы, ни сомненья,
И не грозил уму его
Веков бесплодных ряд унылый...
И много, много... и всего
Припомнить не имел он силы!

Demonen, utstött och förskjuten,
flög sorgsen ovan jordens synd.
Av minnen från en skönt förfluten
men fjärran tid var flykten tyngd;
den tid då han i ändlös eter
beskärts en ängels rena glans;
den tid då ilande kometer
gav honom leenden i dans
förbi honom mot ingenstans;
den tid i ljustöcknet som höljde
oändlighetens oceaner
då han av vetgirighet följde
sorglösa stjärnekaravaner,
där tro och kärlek översköljde
en förstfödd i nyskapad rymd!
Då var hans tanke inte skymd
av tvivel eller hat, hans håg
inte betryckt av seklens långa
och dystra, meningslösa tåg...
Ack, minnena var alltför många!

II. Давно отверженный блуждал
В пустыне мира без приюта:
Вослед за веком век бежал,
Как за минутою минута,
Однообразной чередой.
Ничтожной властвуя землей,
Он сеял зло без наслажденья.
Нигде искусству своему
Он не встречал сопротивленья –
И зло наскучило ему.

Utstött i varats öken fick
han utan fristad länge vandra –
sekunder följde på varandra
och sekel efter sekel gick,
vart följande de förras like.
Den ringa jorden blev hans rike,
men utan glädje sådde han
sin draksådd där, ty sällan fann
han motstånd mot de frön han spred.
Vid ondska blev han därför led.